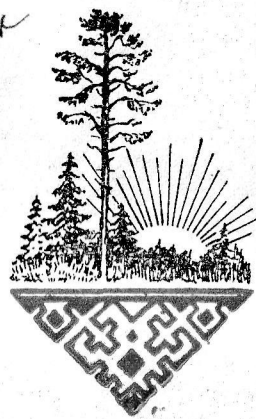

ПЕЛЕДМЕ КОРНО

МАРИЙ ЛИТЕРАТУРА
АНТОЛОГИЙ

*А. Корно-Ток
1952 г.*

МАРИЙСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЙОШКАР-ОЛА * 1951

МАРИЙ ЛИТЕРАТУРЫН ПЕЛЕДМЕ КОРНЫЖО

Марий калыкын литературыжо кугу Октябрьский социалистический революций ден гражданский сар тулеш шочын да кугу руш калыкын полшымыжо дене, Ленин—Сталин большевистский партийын вуйлатымыже почеш эре кушкын да социалистический реализм корныш шогалын.

Советский марий литературылан кушкаш русский писатель-шамычын—Пушкинын, Горькийын, Маяковскийын творчествошт пеш кугу полшым пуэныт.

Октябрьский социалистический революций деч ончыч марий калыкын литературыжат, искусствыжат лийын огыл. Советский власть гына тудлан литература ден искусствыжым ышташ правам пуэн.

Марий литература шочмо кече гычшак революционный кресталмашын куатше дене виянын, советский государство дене пырля кушкын да марий калыкын социализм ыштыме пашажым ончыктен шога.

Октябрьский революций деч вара журнал ден газетлаште марла возымо почеламут-шамыч лекташ тунгалыныт. Тунгалше поэт-шамыч революцийым, советский властым моктеныт, самырык советский республикым тушман деч аралаш ужныт.

Нунын коклаште поэт Г. Микай (М. Герасимов) ойыртемалтын. Тудо шкенжын возымыжым марий йылме дене лекше „Тул“ ден „Марий ял“ газетлаште печатлен.

1920 ийыште Г. Микай „Сескем-влак“ луман почеламут сборникым Елабуга олаш печатлен луктын.

Тиде сборникыш пуртымo шуко почеламутым Михай еще революций деч ончычак возен. Мутлан: „Рестан“, „Умыр“, „Шем пыл“, „Йолташ“, молат. Нине почеламутлаште Михай тошто кугыжан власть жапысе илышым карген, шем пыл ваштареш кредалаш ужеш:

Айста шыдым чот нблталын,
Шүмеш у тулым чүктен,
Шем пыл дечын лүддымашын
Шогалына чумырген...

Чыла виинам погалтен,
Шучкым сенгаш тыршена,
Да лүдмашым эртарен,
Виян калык лийына!

(„Шем пыл“, 1912 ий.)

Октябрьский революций деч вара Г. Михай „Революцийым моктымo муро“ лүман почеламутым да шуко басным возен. Михайлан кушкашыже руш классический литература кугун полшен. Тудо кугу баснописец Крыловын баснымжым шуко лудын, марлашкат кусарен шоген.

Михай чылалан палыме сылне, куанле „Күсле“ мурым возен коден. Марий калыкын уста композиторжо И. С. Ключников-Палантай тиде мурылан пеш чапле семым 1925 ийыште возен да ынде тудо марий калыкын йоратыме муршыкжо савырнен. Кõ ок шарне тиде мурым:

„Кылтиг-кылтиг“ күслеже,
Элнет марийын парняже,
Семже дене кушталтет,
Париям веле чымалтет.

Айста куштен-муралтен
Эртарена ўмырнам,
Тату лийын, йывырген,
Модыктена шкенам!

1919 ийыште, первый марий театрым почмеке, драматургий сочын. Тиде жапыште первый печатлыме пьеса-шамыч—Беляев ден Белковын „Тупела илыш“, Конаковын „Тулык ўдыр“ ден „Поран“ лектыныт.

Марий театрлан да марий драматургийлан негызым пыштымаште А. Ф. Конаков кугу полышым ыштен. Тудын возымо моло пьесышт: „Ику“, „Илыш ваштареш“, „Куनावий“, „Инспектор“ да молат тунам шуко

школлаште да культурный учрежденийлаште чарныде шындалтыныт.

1920 ийыште, гражданский сар чарнымеке, рвезе Советский Россия озанлыкым восстановитлаш тўналеш. 1921 ийыште Марий автономный область ышталтын. Марий калыкат большевик-шамыч партий вуйлатыме почеш, руш калык полшымо дене шке озанлыкшым восстановитлыме дене пырля культурым, искусствым, марий литературым вияндаш тўналеш.

Тиде жапыште марий литературышко М. Шкетан (Яков Павлович Майоров) толеш. Тудо чарныде шке мастарлыкшым кушта да марий литературын классикше лийын.

Шкетан литературный пашам 1919 ийыште тўгалын. Ончыч тудо шуко пьесым возен, но тунам тудын ик пьесыжат печатлалтын огыл. Шкетанын возымо „Утышо“, „Шошым сенген“, „Ормыж“, „Сардай“ пьесыже-шамыч рукопись дене калык коклаш шарленыт да марий театрын сценешыже 1927 ий марте эре шындалтыныт. М. Шкетан драматургийыште кугу верым налын шоген. Тудын ожнысо илышым ончыктышо „Ачийжат-авийжат“ драмыжым калык пеш чот йоратен онча. Тиде пьесыште тудо капитализм жапыште ик ешын шаланымыжым ончыкта.

М. Шкетан тугак шуко чапле ойлымашым возен. Тудо эн ончыч „Юмын языкше“ ойлымашым возен. Тиде ойлымаште автор ялыште кулак ден карт-шамычын осал пашаштым келгын ончыктен. „Юмын языкше“ ойлымаш 1923 ийыште Москва олаш Центроиздатеш печатлалт лектын.

Шкетан шкенжын творчеством дене НЭП жапысе марий ялын пычкемышлыкшым, культура шотышто шенгелан кодмыжым чаманыде кырен, культурный илышышке, пычкемыш ваштареш кучедалмашке калыкым ужеш.

М. Шкетан шемер марий калык гыч лектын да шкенжын литературный пашаже гоч ял илышым чын ончыктен шоген.

Шкетан чылаже 50 утла произведенийым возен.

1933 ийыште Шкетан „Эренер“ романым печатлен луктеш. „Эренер“—марий литературышто первый роман.

Тудын „Эренер“ романже тыгак НЭП жапысе ял илышым ончыкта. Романын тўн геройжо Эвай Пõтыр

гөч ялысе классовой кучедалмаште коммунистын рольжым ончыктым. Тиде роман руш йылмышке кусаралтын да кок гана посна книга дене печатлалтын.

Коллективизаций жапыште Шкетан эше кок пьесым— „Кодшо румбык“ ден „Шурным“ возен. Тиде кок пьесыжат колхозный строительство жапыште лийше классовой кучедалмашым ончыктат. Нуно кызат марий театрыште кугу успех дене шындалтыт. Шкетанын творчествыштыже великий русский писатель А. М. Горькийын влиянийжым ужаш лиеш. М. Шкетан 1937 ийыште май тылзыште жап шуде колен.

Шкетан дене пырля, элым восстановитлыме жапыште, моло писатель ден поэт-шамыч лектыныт.

Прозаик кокла гыч Дим. Орай, Я. Элексейн, И. Ломберский, В. Сузы, Китнемарин ойыртемалтын улыт.

Димитрий Орай Октябрьский революций да гражданский войнаште марий ўдрамашын участвоватлымыже нерген „Ояна“ повестьым возен. Тиде повестьыште Орай первый марий ўдрамашын героический образшым ончыкта. Тулеч посна Орай тудо жапыште эше кок повестьым воза: „Йотештше“ (1930 ий) да „Карш корно“ (1935 ий). „Карш корно“ повестьыштыже Димитрий Орай коллективизаций жапым сўретла.

Я. Элексейн, М. Ломберский да Китнемарин илышыўла нерген ойлымаш-шамычым возеныт. Я. Элексейн „Ормбк“ ден „Кавырлян илышыже гыч“ ойлымашлаштыже марий калыкын ожнысо орлыкан илышыжым ончыктен.

1930—1935 ийлаште марий литературышто моло писатель-прозаик-шамыч кушкыт. Эн ончычак Никандр Лекайным ончыкташ кўлеш. Тудо империалистический война да Октябрьский революций жапым ончыктышо „Кўртньб вий“ лўман кугу романым воза. Тиде роман марий литературышто кугу верым налеш, а авторжо Н. Лекайн тиде романже дене лудшо-шамычын йоратыме писательже лийын.

Курык марий прозаик В. Сузы ялысе илыш гыч коллективизаций жапысе классовой кучедалмаш нерген ойлымаш-шамыч сборникым луктеш да тунамак „Таган Степан“ лўман повестьым воза. Тиде повестьыште колхозный илыш ончыкталтеш.

Тиде жапыштак поэт кокла гыч И. Стрельников, Ф. Маслов, Шадт Булат, Пет Першут кушкыныт.

Нуно революций нерген, Советский власть нерген, Родиным йоратыме да мемнан партийын вождышо-шамыч Ленин ден Сталин нерген почеламут-шамычым возен шогеныт. Илья Стрельников кызытсе марий поэт кокла гыч эн ончычак возаш тўнгалын. Тудын „Салам“ лўман первый сборникше 1936 ийыште Москваш, Гослитиздатеш печатлалт лектеш. Тудо Родиным, Ленин—Сталин партийым моктен мура.

Шадт Булат ончыч курык марий йылме дене возен, вараракшым олык марий йылме дене возаш тўнгалын. Тудо Йошкар-Олаш толмекеже, олык марий йылме дене „Ший памаш“ лўман почеламут-шамыч сборникым печатлен луктеш.

Марий литература умбакыжат мемнан элын кушкын толмыжо дене пырля кушкеш да первый пятилеткылам илышыш пуртымо жапыште утларакшым марий поэзий чот вянгеш. У поэт-шамыч кушкыт: Казаков Миклай, В. Элмар, Макс Майн, В. Рожкин, Чалай Васлий, Н. Ильяков, молат. Нуно шкеныштын возымыштым „Пиалан илыш“ альманахеш да „Марий коммуна“ газетеш печатленыт да икмыняр почеламут сборникым луктыныт.

Марий поэт-шамыч кызытсе илышым моктен мура. Нуно сталинский пятилеткым шуктен шогымо да пиалан колхоз илыш ышталтме нерген, СССР-ысе калык-шамычын келшен илымышт нерген, Родиным, Партийым, Правительством да Сталин йолташым йоратымаш нерген почеламутым, поэмым возеныт.

Миклай Казаков 1941 ий марте кум почеламут сборникым луктын.

Поэт первый почеламут сборникыштыже мемнан пеледше Родиным да тудын мудрый вождышым—великий Сталиным моктен мура: „Сталинлан серыш“ почеламутыштыжо М. Казаков тыге воза:

Кугу ушан, шўмбел вождьна,
Улан сай илыш пуметлан
Эн шокшо, келге шўм салам,
Тылат марий шемер деч, Сталин.

М. Казаковын „Марийский АССР“, М. Майнын „Сталин лўм дене“, Н. Ильяковын „Опак Микита“ поэма-шамыч марий поэзийын чот кушмыжым ончыктат.

А. Бик, Пет Першут, В. Чалай шуко лирический почеламутым возат.

Резе марий поэзий кушмаште руш классический поэзий да советский поэт-шамычын творчествоштыт пеш кугу полшат.

Марий поэт-шамыч великий руш поэт-шамычын— Пушкинын, Лермонтовын, Некрасовын мастарлыкштым тунемт, нунын почеламутыштым кусарат.

Тиде жапыште прозат чот кушкеш. Лекайн „Куртнё вий“ романын кокымшо книгажым возен пытара. Дим. Орай пиалан колхоз илыш нерген ойлымаш сборникшым луктеш да „Тутыра вошт“ у романын виян возаш тунгалеш, но великий Отечественный война тунгалме дене тудын пашаже кuryлтеш. Г. Ефруш колхозышто улан илыш ыштыме нерген ойлымаш-шамычым воза. Мичурин-Азмекей Йошкар Арминын боепше-шамыч нерген ойлымаш сборникым печатлен луктеш.

Марий драматургийыштат ятыр у пьеса-шамыч лектит. Шкетан лумеш Марийский драматический театр „Салика“, „Вудшö йога“, „Латкандашымше ий“, „У саска“ пьеса-шамычым шындаш тунгалеш. Тиде жапыштак драматург Н. Иванов „Учö“, Г. Ефруш „Тушманын кышаже“, И. Беляев „Кыдыртыш анзыц“, С. Эчан (А. Савинов) „Катюша“ пьеса-шамычым возеныт. Нине пьесат театрлаш шындаштыныт.

Писатель-шамыч Союзым организоватлымеке, 1939 ийыште, марий писатель-шамычын 1-ше республиканский совещанийышт эртаралте. Туддеч вара олык марий да курык марий йылме дене „Пиалан илыш“ альманах лекташ тунгале. Писатель-шамыч Союз творческий совещанийым, дискуссийым, самырык автор-шамычын произведенийыштым тергынамшым эртарен шоген.

1941 ийыште мемнан элын тыныс пашажым осал немецкий тушман-шамыч ик жаплан кuryлыч.

Родинын неле кечылаштыже пүтын советский калык дене пырля марий писатель-шамычат шочмо мландым аралаш ик ег семын кынелыч. Шуко писатель-шамыч, кидеш оружием кучен, Отечественный войнан фронтлашкыже кайышт.

Великий Отечественный войнан кечылаштыже марий литература у этапышке куснен.

Шочмо мландым йоратымаш, советский патриотизм, СССР-ысе калык-шамычын келшен илымашышт Отечественный война жапысе марий литературын тунг идейже лийын.

Поэт-фронтовик-шамыч Макс Майн, В. Рожкин, И. Стрельников, Шадт Булат, В. Чалай, М. Казаков, Н. Ильяков, В. Элмар, С. Вишневецкий да молат войнан нелыжым шке вачешышт нумалын, фронтовой неле условияшты патриотический почеламут-шамычым возен шогеныт.

Поэт ден писатель-шамыч кокла гыч пельже утла фронтышто кредалыныт, нуно шке калыкышт дене кылым кучен, литературым кушташ уло кумыл дене тыршенит.

Писатель-шамыч кокла гыч А. Айзенворт, Г. Ефруш, Шадт Булат, В. Элмар, П. Першут родина верч кредламаште коленыт.

Война жапыште марийский поэзий чот кушкеш. Поэт-фронтовик-шамычын творческий пашашт утыр виянеш.

Казаков Миклайын „Европысо калыклан“, Макс Майнын „Вурлан—вур“, Масловын „Вынем“, И. Стрельниковын „Рядовой йолташ“, Г. Матюковскийн „Сенымаш корно дене“ поэмышт да моло поэт-шамычын почеламутыштат немецкий захватчик-шамыч ваштареш шыдым тарватеныт да сенымаш верч чарныде кредалаш ужив шогеныт.

Поэт М. Казаков война деч ончычак армийыште ыле, вашке тудо передовой линийыш логалеш, тиде поэтын творческий пашажлан пеш кугу материалым пуа. Тудо война жапыште шудö утла стихым да „Герой пулемётчик“, „Отступник“, „Европысо калыклан“ кум поэмым возен. Чыла нине произведений-шамыч „Тул коклаште“ почеламут сборникеш печатлалтыныт. Тиде сборникысе ятыр почеламут-шамыч келге идея да мастарын возымо улыт.

Поэт-фронтовик Макс Майн война жапыште кок сборникым луктын: „Клятва“ (1942 ий), „Родина верч, Сталин верч“ (1943 ий). Нине кок сборникшат мемнан героический калыкын да Советский Арминын куатшым ончыктат. Поэт, мутат уке, война жапыште эше кушкын, тудо шукужо годым конкретный темым налын воза. Шуко почеламутшым шке служитлыме ик гвардейский частьын геройжо-шамычлан посвящатла да нунын нергенак воза.

Фронтеш колышо поэтна-шамыч Шадт Булат ден Василий Элмар марий поэзийым снаряд да мина пудештме

тул лонгаш кушташ полшенят. Шадт Булатын „Родина ўжеш“ почеламут сборникшым да Василий Элмарын „Ончыко“ почеламут сборникшым МарГИЗ 1942 ийыште печатлен луктын.

Великий Отечественный война нерген кугу произведенийат возалтын. Н. Лекайн „Кугу сарын тулыштыжо“ романым возен да тудым 1948 ийыште печатлыме, К. Беляев Украинныште партизанский движений нерген „Тыл штурма“ повестыым возен, Дим. Орай Советский Союз Герой Сергей Суворов нерген „Чолга шудыр“ повестыым возен да тудым МарГИЗ 1950 ийыште печатлен луктын.

Война жапыште у писатель ден поэт-шамыч литературышко пуренят: поэзийыште—Семен Вишневский, Мирон Чойн, Геннадий Матюковский, В. Иванов, В. Бояринова, Ар. Канюшков, Б. Данилов, прозышто—Ким Васин, Мария Евсеева, И. Васильев.

Рвезе поэт-фронтовик Семен Вишневский тунам „Фронтвой корно“ луман почеламут сборникым луктын. Тудын сборникшым лудын лектат гын, авторын поэт-лирик корно дене кайымыжым шижаш лиеш.

Мирон Чойн тыл нергенат, фронт нергенат ятыр почеламутым возен да 1943 ийыште „Тулан жап“ сборникым луктын.

Ким Васин война жапыште ятыр ойлымаш-влакым, утларакшым, исторический темылан возен. Тудын „Вутла лўшка“, „Акпай“ да „Юкей Егоров“ ойлымаш ден повесть-шамычше марий калыкын историйыштыже лийше революционный кучедалмашым сўретлен ончыкта.

Драматургий война жапыште эркырак кушкын. Марий театр война жапысе илыш гыч „Шинелян ўдыр“ ден „Элнет серыште“ пьесым веле шынден.

Война жапыште тўналше драматург-шамыч Н. Арбан „Янлык Пасет“, И. Смирнов „Асан ден Кансыл“ пьесым возенят. „Асан ден Кансыл“ драма—стих дене возымо первый марий пьеса.

Нине кок пьеса марий калыкын эртыше илышыже гыч, еш кокла темылан возымо пьеса улыт, нуно когынек марий театреш шындалтын.

Великий Отечественный война гыч Советский Союз кугу сенымаш дене лекте да советский калык уло вийже да кумылжо дене тыныс пашалан пиже. Тыгай кугу сенымашым ышташ лач советский калыкын гына

вийже ситен, вет советский калыкым тыгай подвигым ышташ большевистский партий да тудын вождышо Иосиф Виссарионович Сталин вуйлатенят.

Кугу сар эртымеке, марий калыкат 1946 ийыште шке республикыжын 25 ий темме юбилей пайремжым палемдыш. Тиде пайрем кечын марий калык уло тўнян онжылан, И. В. Сталинлан, шке письмашыже кугу таум колтен:

Мланна кушкеш эре полшет, тый Сталин,
Полша компартийын ЦК, полша Совет.
Ок мондо тидым патыр марий калык,
Тау, кугу тау, он, тыланет.

1946 ийыште Большевистский Партийын Центральный Комитетше „Звезда“ ден „Ленинград“ журнал-шамыч нерген, драматический театр-шамычын репертуарышт да „Большая жизнь“ кинокартина нерген пеш кўлешан исторический пунчал-шамычым лукто.

Нине исторический пунчал-шамычше дене Центральный Комитет советский литературышто улшо ситыдымаш-шамычым чараш лукто да тўрланышаш корным раш ончыктыш.

ВКП(б) ЦК-ан пунчалже-шамыч марий писатель-шамычлан литературышто улшо ситыдымашым, йонгылышым келгын умлен налын, нуным тўрлаташ полшыш.

Ончыч ожо писатель-шамыч илышым ўмбач да примитивно ончыктенят гын, поэзийыште кугу верым йоратымаш ден интимный лирика налын гын, ЦК-ан пунчалже деч вара писатель-шамыч советский айдемын положительный образшым, тудын коммунизм верч кредалмыжым ончыкташ тўнгалыч. Тиддеч вара марий писатель-шамычын произведенийышт идей ден сылнылык шотышто икмыняр кўшкў нўлталтыч.

Поэт-шамыч советский элын илышыжым, советский айдемын образшым келгын да сылнын ончыктышо шуко поэма ден почеламутым возышт. Марий поэт М. Казаковлан 1950 ийыште рушла луммо „Поэзия—любимая подруга“ сборникшылан правительство Сталинский премийым пуэн. Курык марий поэт Н. Ильяков кум поэмывозен, Г. Матюковский „Мир верц“, Макс Майн „Патырлык нерген муро“, Чалай Васлий „Пиал“ сборникым луктын.

Прозаик-шамычат ончык тошкальыч. Лекайнын „Кугу сарын тулыштыжо“ роман (2 книга), Дим. Орайын

„Чолга шфудыр“ повестьше, самырык прозаик-шамыч Илья Васильевын „Лышташ модеш“, В. Ивановын, „Сирень пеледеш“ повестьше-шамыч лектыт. Драматургий-ыштат у пьеса-шамыч возалтыт: „Кенеж йүд“ Н. Арба-нын, „Шочмо ялыште“ А. Волковын, „Тумер лонгаште“ Н. Потаповын.

Литературный критика ден литературоведский па-шат виягаш тунгалын. Ончыч критический статья-ша-мычым посна писатель-шамыч нерген Асылбаев ден Ибатов веле возеныт гын, кызыт у критик-шамыч: В. Столяров, Ким Васин, К. Медяков лектыныт. А. Ф. Конаков нерген В. Столяровын возымо статьяже келге содержаниян, драматургын творчествожым чын почын ончыктен.

Марий литературылан кушкашыже великий русский литература пеш кугу влиянийым ышта. Кумло ий жа-пыште Пушкинын, Лермонтовын, Некрасовын, Чеховын, Шевченкон, Горькийын, Маяковскийн, Фадеевын, Шо-лоховын, Исаковскийн да молынат произведенийыш-тым марий йылмышке кусарыме.

Марий литература кумло ий жапыште пелед куш-кын толын да республикылан 30 ий темме пайремжым сенгымаш дене вашлиеш, но туге гынат, марий писа-тель-шамычын творчествоштышт эше ситыдымаш шуко уло.

Марий писатель-шамыч ончылно кугу задача-шамыч шогат, нуно ВКП(б) ЦК-ан исторический решенийжым эре ушыш налын, партийлан, советский калыкклан ком-мунизм верч кредалмаште полшен шогышаш улыт.

Ленин—Сталин партийын вуйлатымыже почеш тиде кугу пашам марий писатель-шамыч ыштен шуктат ма-нын ушанаш лиеш.

Сергей Николаев.

